

μενος ἀποφαίνεται προσέτι ὅτι οὐδεμίαν ἄμεσον συνείδησιν ἔχομεν τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ὅτι πᾶν ἐνσυνείδητον γεγονός παρίσταται ἡμῖν πρὸ πάντων ὡς παρὸν. Ἐμμέσως μόνον, ἦτοι διὰ τινος συγκριτικῆς καὶ συλλογιστικῆς ἐνεργείας δυνάμεθα νάναφέρωμεν τὸ παρὸν εἰς τὸ παρελθόν. Καὶ φυσικῶ τῷ λόγῳ δὲν ἀποδέχεται τὴν θεωρίαν τοῦ «κοινοῦ νοῦ», καθ' ἣν ἔχομεν ἄμεσον συνείδησιν τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀντὶ ταύτης τῆς ἄμεσου συνειδήσεως ἀντικαθιστᾷ ὁ Ἀμίλτων τὴν «πίστιν» εἰς τὴν ὑπαρξίν οὐ μόνον τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τῶν πρωτοουσιῶν ποιότητων, Ἀλλ' ἡ πίστις αὕτη εἰς μόνιμόν τι ὑποκείμενον (substrato) τῶν φαινομένων δὲν παρέχει ἡμῖν τὸ δικαίωμα νά παραδεχώμεθα τὴν ὑπαρξίν «πνεύματος» χωριστοῦ ἀπὸ τῶν ἐκδηλώσεων αὐτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν ἀποκλίνει, καθάπερ καθ' ἔθλου οἱ ἰδεοκρατικοὶ φιλόσοφοι, εἰς τὸ νά περιορίσῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καταπολεμῶν ἰδίᾳ τὴν διδασκαλίαν τῆς αἰτιότητος τοῦ Hume. Βαδίζει, συντόμως εἰπεῖν, ὁ Ἀμίλτων ὁδὸν μέσῃν μεταξὺ τῆς ἄγαν ἀπλῆς ψυχολογίας τῶν Σκώτων καὶ τῆς ψυχολογίας τῶν συνειρόντων. Περὶ ἓν τι διίσταται ἀπολύτως πρὸς ἑκατέρους, ὅτι δηλαδὴ παραδέχεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς Σκώτους καὶ τοὺς ἐμπειρικοὺς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀσυνειδήτων ψυχικῶν ἀλλοιώσεων. Ἐν τούτῳ ἐμφαίνει σαφῶς τὴν ἐφ' ἑαυτὸν ροπὴν τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' οὐχὶ ἀδίκως ὁ Μίλλ μέμφεται τὸν Ἀμίλτων διὰ τὴν ἀντίφασιν τῆς γνώμης ταύτης πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην περιγραφὴν τῆς συνειδήσεως ὡς περιλαμβανούσης γεγονότα μόνον παρόντα καὶ ἐνεργά. Οὐχ ἦττον δ' ἔλλογος εἶναι ὁ φόβος, ὃν κατ' αὐτοῦ προφέρει ὁ Μίλλ, ὅτι παρὰ πολὺ βραχέως ἐξέβηκε τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν περὶ τῶν ἡδέων καὶ λυπηρῶν συναισθημάτων, ἐξ ὧν ἐπόμενος τῷ Καντίῳ ταυτίζει τὸ μὲν ἡδὺ συναίσθημα πρὸς τὴν αὐθόρμητον καὶ ἐλευθέραν ἄσκησιν τῆς ἐνεργείας, τὸ δὲ λυπηρὸν πρὸς τὴν κώλυσιν καὶ τὴν καταστολήν (κεφ. XXV).

James Μίλλ.

Διεξοδικώτερον τοῦ Ἀμίλτωνος ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων ὁ σύγχρονός αὐτῷ James Μίλλ (1772-1836). Ὁ ψυχολόγος οὗτος δύναται νά θεωρῆται ὡς ὁ γνησιώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς συνειρούσης θεωρίας, ἣν προήγαγε καὶ τελείως ἀνέπτυξεν ἐν ἔργῳ ἐκ τῶν ἐναργεστάτων, ὅσα ποτὲ ἐγράφησαν περὶ τοῦ πράγματος τούτου (Analysis of the phenomena of the human Mind, 1829) ¹⁾. Τὴν

¹⁾ Αἱ ἐμαί εἰς τὸ ἔργον τοῦτο παραπομπαί γίνονται κατὰ τὴν ὑστερον εἰς δύο τόμους δημοσιευθεῖσαν ἔκδοσιν (2α ἐκδ. 1879) μετὰ τῶν σπουδαιωτάτων σημειώσεων τοῦ υἱοῦ τοῦ συγγραφέως, Ἰωάν. Στουάρτου Μίλλ, τοῦ Bain καὶ ἄλλων.

διδασκαλίαν τοῦ συνειρμοῦ ἔβλαψεν, εἶπερ τις καὶ ἄλλος, διὰ τῶν ἑαυτοῦ ὑποθετικῶν καὶ σκοτεινῶν φυσιολογικῶν καὶ φυσικῶν ἐξηγήσεων μάλιστα ὁ συγγραφεὺς ἐκεῖνος, ὅστις ὅμως θεωρεῖται ὡς εἰς τῶν πατέρων τῆς θεωρίας ταύτης, ὁ Hartley. Ἀνανεῶν ἐν τούτῳ ὁ Μίλλ τὴν παράδοσιν τοῦ Λωκίου καὶ τοῦ Hume, ἀλλὰ μετὰ τάσεων στενώτερον ψυχολογικῶν, ἐπειράθη νὰ αναπτύξῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν θεωρίαν ἐκείνην διὰ τοῦ καθαρῶ ὄργανου τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ὅπερ μετεχειρίσθη δεξιότατα. Ἐν τῷ ἐπιτάκτῳ καὶ εὐμεθόδῳ αὐτοῦ ἔργῳ ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν στοιχειωδῶν γεγονότων τοῦ αἰσθήματος προχωρεῖ βαθμηδὸν μέχρι τῶν ἀπείρως ἐπιπλοκωτάτων γεγονότων τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ἄπερ ἑρμηνεύει διὰ τῶν αὐτῶν καὶ τὰ ἄλλα ἀπλούστερα γεγονότα μέσων. Ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων, διαιρουμένων εἰς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, μεταβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν «ἰδεῶν», τ. ἔ. κατὰ τὴν παραδεδομένην σημασίαν τῆς λέξεως «τῶν εἰκόνων» αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τούτων μεταβαίνει εἰς τὸν συνειρμὸν αὐτῶν. Ἐπὶ τῶν συνειρμῶν, διακρινομένων εἰς «συγχρόνους» (ἢ τοπικοῦς) καὶ εἰς «διαδοχικοῦς», στηρίζονται πᾶσαι αἱ ἡμέτεραι συγκεκριμέναι ἀντιλήψεις τῶν ἀντικειμένων, ἧν τινες εἶναι συγκεκρινημέναι διὰ δεσμῶν στερεῶν καὶ ἀρρήκτων, τοιαῦται δ' εἶναι λ. χ. τὸ χρῶμα καὶ ἡ ἔκτασις, ἡ στερεότης καὶ τὸ σχῆμα (σελ. 113). Ἀλλὰ πάλιν παραστάσεις εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ συνδεθῶσι πρὸς ἀλλήλας. Ἐξετάζων τὴν ὑπὸ τοῦ Hume γενομένην διαίρεσιν τῶν συνειρμῶν εἰς τὸν τῆς συναφείας, τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς αἰτιότητος ἐπιζητεῖ νὰ αναγάγῃ καὶ τοὺς τρεῖς εἰς τὸν πρῶτον, ἥτοι εἰς μόνον τὸν συνειρμὸν τῆς συναφείας. Εἰς τὴν τοιαύτην μορφήν ἀνάγεται καὶ ὁ διὰ τῆς ἀντιθέσεως συνειρμός, ὃν ὁ Hume παρήγεν ἀπὸ τῆς συνθέσεως τῶν σχέσεων ὁμοιότητος καὶ τῶν σχέσεων αἰτίας. Ἐπὶ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν στηρίζεται ἡ ὀνομασία, ἡ νόησις, ἡ φαντασία, ἡ ἀφαίρεσις, ἡ μνήμη, ἔτι δὲ καὶ ἡ «πεποίθησις» εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν μελλόντων γεγονότων. Ἡ μνήμη μάλιστα εἶναι ἐνίοτε περίπτωσις «πίστεως» (I, 359). Διὰ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἑρμηνεύει ὁ Μίλλ τὰς γενικωτέρας ἐννοίας τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ χρόνου, τῆς κινήσεως, τῆς ταυτότητος κτλ. (II, κεφ. XIX), πρὸς δὲ καὶ πᾶσας τὰς συλλογιστικὰς λειτουργίας. Μεταβαίνων δ' ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν «ἐνεργητικῶν» δυνάμεων τοῦ πνεύματος ἐξετάζει διὰ μακρῶν καὶ λεπτομερῶς τὰς ποικίλας τάξεις τῶν συναισθημάτων ἡδονῆς καὶ λύπης ἀπὸ τῶν φυσικῶν μέχρι τῶν καλαισθητικῶν. Τὰ συναισθηματά ταῦτα εἶναι τὰ «ἐλατήρια» τῶν ἡμετέρων πράξεων διὰ τοῦ καθιερημένου συνειρμοῦ αὐτῶν τῶν πράξεων μετὰ τῶν ἡδέων καὶ λυπηρῶν ἐπακολουθημάτων, ἅτινα ἐξ αὐτῶν πηγάζουσι (II, 215). Καὶ ἡ «ἠθικὴ αἰσθησις» ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Μίλλ διὰ τοῦ μετὰ τῶν ἡδέων συναισθημάτων συνδέσμου τούτου. Ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τῆς συνειρμικῆς θεωρίας ἀνυψοῦται παρὰ τῷ Μίλλ εἰς τὴν μάλιστα πρωτότυπον αὐτῆς μορ-

φήν κυρίως ἐν τῇ περὶ τῆς βουλήσεως θεωρίᾳ αὐτοῦ. Διαιρέσας τὰς βουλητικὰς πράξεις εἰς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ἀνάγει ἐκείνας εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς βουλευτικῆς δυνάμεως ἐπὶ τῆς μυϊκῆς συστολῆς (θεωρία, ὡς ὀρθῶς ἐν σημειώσει παρατηρεῖ ὁ υἱὸς Στουάρτος Μίλλ, κατ' οὐσίαν ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Hartley): καθιδρύεται δεσμὸς πρὸς ἀλληλα τῶν δύο γεγονότων οὕτως ἰσχυρὸς, ὥστε ἀφανίζεται τὸ διάμεσον συναίσθημα καὶ ὑπολείπεται ἢ καθαρὰ παράστασις τῆς ἐκτελεστῆς κινήσεως (αὐτ., 343). Ὡς πρὸς δὲ τὰς προταλλήλους ἀναφορὰς τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ψυχικῶν συνειρμῶν ὁ Μίλλ δὲν ἀσπάζεται τὴν θεωρίαν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βουλήσεως ὡς στοιχείου τινὸς ὅλως πρὸς αὐτοὺς ξένου. Ἰδέαι ἔξω τῆς πορείας τῶν συνειρμῶν δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι· τὸ διακρίνον ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθημάτων τι ἢ παράστασις ἔχουσαν τὴν δύναμιν νὰ ἐφελκύῃ τὴν προσοχὴν εἰς ὠρισμένον σκοπὸν εἶναι τὸ ὅτι ἢ παράστασις παρακολυθεῖται ὑπὸ ἡδέων ἢ λυπηρῶν συναισθημάτων, ἱκανῶν νὰ καθιστῶσιν αὐτὴν «διαφέρουσαν», ἐνῶ αἱ ἄλλαι εἶναι ἀδιάφοροι. Οὐχὶ λοιπὸν ἢ βουλήσις εἶναι ἢ προσποιούσα εἰς τὴν προσοχὴν τὴν εἰδικὴν ταύτην δύναμιν τοῦ νὰ δεσπόζῃ τῆς πορείας τῶν ἡμετέρων παραστάσεων, ἀλλ' ἢ συναισθηματικὴ ἀπόχρωσις τῶν ἡμετέρων αἰσθημάτων ἢ παραστάσεων (II, 369), ἧτις ὅμως εἶναι ἱκανὴ νὰ παράγῃ στερεοῦς συνειρμικοῦς δεσμοῦς (formed into strength by association, 379).

Ἰωάννης Στουάρτος Μίλλ.

Πρὸς τὴν ἄκραν ταύτην ἐφαρμογὴν τῆς συνειρμικῆς θεωρίας, ἧτις καταλύουσα τὴν βούλησιν ὡς πρωτόγονον στοιχεῖον τῆς συνειδήσεως τὸν ὅλον ψυχικὸν βίον ἀνάγει εἰς τὴν παράστασιν καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, δυνατὸν νὰ ντεῖπῃ τις μάλιστα τοῦτο τὸ θεμελιῶδες, ὅτι δὲν ἐρμηνεύει τί εἶναι προσοχὴ καὶ τίς ἢ σχέσις ταύτης πρὸς τὸν ψυχικὸν βίον. Ἡ ἰδιαιτέρα φύσις ταύτης τῆς συγκεντρώσεως τῆς συνειδήσεως πρὸς τινὰ σκοπὸν ἀτελέστατα ἐρμηνεύεται διὰ τοῦ συνειρμοῦ παραστάσεως καὶ συναισθήματος. Αὐτοὶ οἱ ψυχολόγοι τῆς συνειρμικῆς σχολῆς Στουάρτος Μίλλ καὶ Bain δὲν ἠρκέσθησαν προφανῶς εἰς τὴν ἐξήγησιν ταύτην εὐρίσκοντες τὸ γεγονὸς πολὺ ἐπιπλοκώτερον ἢ ὅσον φαίνεται ἐκ τῆς ἀναλύσεως τοῦ συγγραφέως. Οἱ δύο οὗτοι ψυχολόγοι προσεπάθησαν νὰ τελειοποιήσωσι ποικιλοτρόπως τὴν συνειρμικὴν διδασκαλίαν ἐπιζητοῦντες νὰ ἐγκύψωσι βαθύτερον ἔτι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πρὸς ἀλληλα ἀναφορῶν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Τοῦτων ὁ Ἰω. Στουάρτος Μίλλ (1806 - 1873) εἶναι πολὺ ἥττον συστηματικὸς τοῦ ἑτέρου, αἱ δὲ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀναφερόμεναι γνῶμαι αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ περισυλλεγῶσιν ἐκ διαφόρων μερῶν τῶν πολυαρίθμων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἐκ τῆς Λογικῆς, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ περὶ

τοῦ Ἀμίλτωνος καὶ ἐκ τῶν σημειώσεων εἰς τὴν Ἀνάλυσιν τοῦ πα-
 τρός αὐτοῦ. Πιστὸς ὢν εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως
 θεωρεῖ ὁ Μίλλ τὴν ψυχολογίαν ὡς τὴν θεμελιώδη ἐπιστήμην πασῶν
 τῶν μαθήσεων, αἵτινες ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰ τοῦ πνεύματος προϊόντα,
 καὶ ἐπιμένει παρὰ τὴν γνώμην διαφόρων συγχρόνων αὐτοῦ ψυχολόγων
 εἰς τὸ νὰ διαστέλλῃ σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων τὰς ψυχικὰς καὶ σωματικὰς
 καταστάσεις. "Ἔχομεν, λέγει, νόμους ψυχικοὺς καὶ νόμους φυσικοὺς"
 ἑκτέροι εἶναι ἀμετάτρεπτοι εἰς τοὺς ἑτέρους. Ἐκεῖνοι μὲν φανεροῦν-
 ται, ὅσάκις εὐρίσκωμεν κατάστασιν τοῦ πνεύματος παραχθεῖσαν ἐξ ἄλ-
 λης καταστάσεως τοῦ πνεύματος· οἷτοι δέ, οἱ φυσικοί, ἀπαντῶσιν οἱ
 μόνον ἐν πάσι τοῖς κυρίως φυσικοῖς φαινομένοις, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσαις
 ταῖς ψυχροφυσικαῖς λειτουργίαις, ἐν αἷς κατάστασις συνειδήσεως προ-
 κύπτει ἐξ σωματικῆς ἐνεργείας, ὡς συμβαίνει λ. χ. ἐπὶ τῶν αἰσθημά-
 των (Σύστημα Λογικῆς II, βιβλ. VI, κ. IV). Ἡ ἐσωτερικὴ ἄρα ἀνά-
 λυσις εἶναι ὁ ἀμεσώτατος καὶ ἀσφαλέστατος τρόπος τῆς ἐρεῦνης τῶν
 ψυχικῶν γεγονότων (αὐτ.)· παρὰ τὴν ἀδοξίαν, ἣν περιῆψαν εἰς αὐτὴν
 ὀρμώμενοι ἀπ' ἀρχῶν καὶ σκοπῶν διαφόρων ἢ Γερμανικῆ μεταφυσικῆ
 σχολῆ καὶ ἡ θετικῆ σχολῆ τοῦ Comte, θὰ εἶναι πάντοτε ἡ κρατί-
 στη πασῶν τῶν μεθόδων τῆς ψυχολογικῆς ζητήσεως. Τοῦτου τεθέντος,
 ὁ Μίλλ ἀποδεικνύεται θιασώτης τῆς ἐπιχωρίου ἐμπειρικῆς ψυχολογίας
 καὶ παραδέχεται ὅτι οἱ νόμοι τοῦ συνειρμοῦ ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ἀπά-
 σης τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Ἀλλὰ τοῦ συνειρμοῦ φαίνεται ὅτι ἔχει
 ἔννοιαν κατὰ τι διάφορον τῆς τῶν πρὸ αὐτοῦ ψυχολόγων, νομίζων
 τοῦτον ἀνάλογον ὅτε μὲν πρὸς τοὺς μηχανικοὺς, ὅτε δὲ πρὸς τοὺς
 χημικοὺς νόμους. Οὕτως αἱ ἐντοπώσεις, αἱ ὁμοῦ πολλάκις παραχθεῖσαι,
 τείνουσιν ἀναφαινόμεναι πάλιν εἰς τὴν συνείδησιν νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς
 μίαν μόνην παράστασιν (Λογικῆ, II, αὐτ.). Οὐδ' ἀποδέχεται τὴν ὑπὲρ
 τοῦ πατρὸς γενομένην ἀναγωγὴν τούτων εἰς μόνον τὸν νόμον τῆς συνα-
 φείας· ἡ ἀντίθεσις λ. χ. δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν ἀρχὴ παράγωγος, ὅπως
 οὐδ' ἡ ὁμοιότης εἶναι παράγωγος (Analysis σημ. I, σελ. III). Οὐδαμῶς
 ἀσπάζεται τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς διατυπωθεῖσαν θεωρίαν τῆς βουλήσεως
 νομίζων ὅτι μόνος ὁ σκοπὸς δὲν ἀρκεῖ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἐπιδράσεως
 ἐπὶ τῶν παραστάσεων· εἶναι χρεῖα παραστάσεως, ἣτις προστιθεμένη εἰς
 τὴν παράστασιν τοῦ ἀμέσου σκοποῦ νὰ ἐπισχύῃ αὐτήν· εὐρίσκει δὲ
 πρὸς τούτοις ὅτι ἡ θεωρία τοῦ πατρὸς δὲν κατορθοῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν
 λύπην ἐπὶ ἀνεκπληρώτῳ ἐπιθυμίᾳ, ὑπὸ μηδενὸς δηλονότι παρακολου-
 θουμένη συναισθήματος. Ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξίν ὑλικῆς ὑποστάσεως τοῦ
 ἐξωτερικοῦ κόσμου νομίζει ὅτι δικαιούται νὰ παραδέχηται ταύτην ἐπι-
 μόνης τῆς ἐννοίας, καθ' ἣν ὑπάρχει «σταθερὰ δυνατότης αἰσθήματος»
 (permanent possibility of sensation, Hamilton's Philos. σελ.
 227). Τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐφήρμοσεν εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεως

τοῦ πνεύματος, ὅπερ εἶναι ἐπίσης σταθερὰ δυνατότης ψυχικῶν καταστάσεων (αὐτ. 235).

Ἀπὸ τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν νομίζει ὁ Μίλλ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ πορισθῇ ἐφηρμοσμένην ψυχολογικὴν ἐπιστήμην κατὰ τὸν τύπον τῆς *Ἀνθρωπολογίας* τοῦ Καντίου, ἐμπειρικὴν τινὰ διδασκαλίαν, ἣν ὀνομάζει *Ἠθολογίαν* ἢ ἐπιστήμην τῆς μορφώσεως τοῦ χαρακτήρος· ἐν δὲ τῇ *Δογικῇ* (τόμ. II, βιβλ. VI, κ. V) χαράσσει τὰς θεμελιώδεις αὐτῆς γραμμάς. Πᾶσαι αἱ γνῶμαι αὗται ἀποκαλύπτουσι παρὰ τῷ Μίλλ τὴν ἀπόπειραν, τὴν τολμηροτάτην ἴσως ἐξ ὅσων ποτὲ ἐγένοντο, τοῦ νὰ συμβιάσῃ τὰς διδασκαλίας τῆς συνειρούσης καὶ θετικῆς σχολῆς πρὸς πάσας τὰς ἀπαιτήσεις, τὰς ἐπιβαλλομένας ὑπὸ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος. Ἡ σταθερὰ αὐτοῦ ἐμμονὴ ἐν τῇ μεθόδῳ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ἢ ὑπ' αὐτοῦ προφερομένη ἀπόδειξις τῆς ἀπολύτου εἰδικότητος τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων παραβαλλομένων πρὸς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἢ πίστις αὐτοῦ εἰς τὸν ἀρχέγονον χαρακτήρα τοῦ βουλητικοῦ γεγονότος καὶ τέλος ὁ ἰδεολογικὸς χαρακτήρ, δι' οὗ χρωματίζει τὰς λεπτοτάτας αὐτοῦ ἀναλύσεις, προσάπτουσιν εἰς τὸν Μίλλ φυσιογνωμίαν ὅλως διακεκριμένην ἐν τῇ ψυχολογικῇ γραμματείᾳ τῆς χώρας αὐτοῦ. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ γνῶμαι, λέγομεν καὶ πάλιν, δὲν συναπαρτίζουσι ὀργανικὸν τι σῆστημα : ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι σαφεῖς καὶ ἀκριβεῖς, παραμένουσιν ἀπλῶς θραύσματα ἀληθοῦς τινος καὶ κυρίως ψυχολογικῆς διδασκαλίας.

B a i n.

Ψυχολογίαν πολὺ ἐντελεστέραν καὶ συστηματικὴν ἔδωκεν ἡμῖν ὁ τοῦ Μίλλ φίλτατος καὶ ὁμοεθνής Ἀλέξανδρος Bain (1818-1903). Ἡ συνειρμικὴ σχολὴ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐξίκετο εἰς τὸ ἔπακρον τῆς ἑαυτῆς προσπάθειας διὰ τοῦ ψυχολόγου τούτου, ὅστις κατῴρθωσε νὰ ἀπαντήσῃ ἀπὸ τῆς διδασκαλίας, ὑφ' ἧς ἐνεπνέετο, πᾶν ὅ,τι αὕτη ἦτο ἱκανὴ νὰ προσενέγκῃ. Τὰ δύο βιβλία τοῦ Bain: *The Senses and the Intellect* (1855) καὶ *Emotions and the Will* (1859) εἶναι καὶ νῦν ἔτι δύο θεμελιώδη ἔργα ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ καὶ ἐμφανίζουσι τὰς μεγάλας τάσεις τοῦ συγγραφέως, ὅστις, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, συνενοῖ ἐν ἑαυτῷ τὰς καλλίστας ἀρετὰς τῆς σχολῆς τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῆς τῶν Σκώτων, ἔχων τὴν εὐρείαν ἐμπειρικὴν αἴσθησιν ἐκείνης καὶ τὴν περὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάλυσιν ἰδιαιτέραν δεξιότητα ταύτης. Διὰ τῶν δύο ἐκείνων ἔργων, ἐπαύξανομένων καὶ πάντοτε δι' ἐπαλλήλων ἐκδόσεων 1)

1) Ἡ 4η καὶ τελευταία ἐκδοσις τοῦ *The Senses and the Intellect*, εἰς ἣν ἀναφέρονται αἱ ἐμαί παραπομπαί, εἶναι τοῦ 1894. Ὡς πρὸς τὸ ἕτερον ἔργον *Emotions and the Will* αἱ παραπομπαί γίνονται κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐκδόσιν τοῦ 1885.

μάλλον τελειοποιουμένων, ἐπεχείρησεν ὄντως νὰ διερευνήσῃ καὶ τέλεον νὰ ἐπεξεργασθῇ κατὰ πάντα αὐτῆς τὰ μέρη τὴν μεγάλην περιοχὴν τῆς ψυχικῆς ἐμπειρίας, ἐπὶ πλεόν εἰς ἀνεζήτησεν ἀληθῆ τινα ἐξηγητικὴν ἀρχὴν τοῦ εὐρέος τούτου συμπλέγματος τῶν γεγονότων εἰς τινα στοιχεῖα, ἐξ ὧν ὁ συνειρμός, καίπερ ἔχων μεγίστην δύναμιν, ὅμως δὲν ἦτο τὸ μόνον.

Θέσας θεμελιώδεις τινὰς ἀληθείας, ἦτοι τὴν ἔνωσιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος, τοὺς νόμους τῆς σχετικότητος, τῆς διατηρήσεως καὶ τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τὴν ἐπάλληλον ἐπίδρασιν τῶν τριῶν ψυχικῶν δυνάμεων (συναισθήματος, βουλήσεως καὶ νοήσεως) ἐπιλαμβάνεται τῆς ἐρεῦνης τῶν πρώτων ψυχικῶν γεγονότων, ἅτινα κατ' αὐτὸν ἀνάγονται εἰς τρία : τὴν κίνησιν, τὴν αἴσθησιν, τὸ ὀρμέφυτον. Ἀπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀρχηγόνων σπερμάτων ἀνεφύησαν αἱ γενικαὶ μορφαὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἅτινα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς συναισθήματα, βουλήματα καὶ νοήματα. Ἐὰν αἰσθήματα εἰσέρχονται εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ συναισθήματος, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς νοήσεως. Καὶ τὰ τρία ἐκεῖνα στοιχεῖα συντελοῦσιν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν τριῶν τάξεων τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἀλλὰ κατὰ διαφόρους τρόπους συνδυασμοῦ. Οὕτως ἡ αἴσθησις συντελεῖ φυσικῶς τῶν λόγων πολὺ μᾶλλον παρά τὰ δύο ἄλλα στοιχεῖα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοήσεως γεννῶσα βαθμηδὸν τὴν μνήμην τὴν κρίσιν, τὴν ἀφαίρεσιν, τὸν λόγον, τὴν φαντασίαν, ἅτινα πάντα εἶναι τρόποι ἢ παραλλαγαὶ τοῦ νοῦ. Εἰς τὴν προϊούσαν ταύτην ἀνάπτυξιν καὶ ἀνύψωσιν τῶν γνωστικῶν μέσων ὑπόκειται ὡς βᾶσις ἢ γενικὴ ιδιότης τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι διαφορᾶς τινος (discrimination)· προΐστανται δὲ οἱ δύο κλασικοὶ νόμοι τῆς συνειρμικῆς σχολῆς, ὁ τῆς *συναφείας* καὶ ὁ τῆς *ὁμοιότητος*. Ὁ πρῶτος, ὃν ὁ Bain συνταυτίζει μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς Retentiveness (τῆς ιδιότητος τοῦ διατηρεῖσθαι), δεσπόζει πάντων ἐκείνων τῶν ποικιλωτάτων φαινομένων, ἐν οἷς τελοῦνται συγχωνεύσεις παρόντων αἰσθητικῶν στοιχείων μετ' ἄλλων ἀναμνηστικῶν (ὅπερ γεγονός ὁ Bain ὀνομάζει «ἀντίληψιν») ἢ συναισθημάτων μετ' ἀντιλήψεων καὶ κινήσεων ἢ βουλημάτων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐν τῇ διεξοδικῇ ἐρεῦνῃ τῶν συνειρμῶν τούτων εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὀπόσῃ σπουδαιότητα ἀποδίδει ὁ Bain (ὡς καὶ οἱ Γάλλοι ψυχολόγοι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὁ Cabanis καὶ ὁ Tracy) εἰς τὴν κίνησιν κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἣτις προκύπτει ἐκ τοῦ συνειρμοῦ τοῦ μυϊκοῦ συναισθήματος καὶ τῶν αἰσθημάτων (σελ. 384). Ἄλλοι συνειρμοὶ δεικνύουσι συνάφειαν ἐν χρόνῳ καὶ εἶναι οἱ ἐκφαινόμενοι ἐπὶ τῶν σχέσεων αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ καὶ ἐπὶ τῶν μηχανικῶν ἀποκτημάτων, ἅτινα εἶναι σπουδαιότατα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ πρακτικῇ βίῳ (σελ. 441 κ. ἐ.). Ἡ δευτέρα τάξις τῶν συνειρμῶν, ἡ τῆς *ὁμοιότητος* (similarity), ἣν ὁ Bain περιλαμβάνει εἰς τὴν γενικωτέραν ἐννοίαν τοῦ agree-

ment (τῆς συμφωνίας), προΐσταται πάντων τῶν γεγονότων, ἐν οἷς ὑπάρχει τάσις πρὸς σχηματισμὸν τῶν συμπλεγμάτων δι' ἐσωτερικούς λόγους συγγενείας : οἷον τῶν αἰσθημάτων, ἐνθα παρατηροῦνται αἱ κατ' ἐντασιν ἀμοιβαῖαι ἐνισχύσεις ὁμογενῶν ἢ καὶ διαφόρων αἰσθημάτων (σελ. 497), καὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἐργασιῶν τῆς νοήσεως, τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ ἀνάλυσις τοῦ Bain δὲν ἴσταται ἐνταῦθα, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τοὺς συνθέτους συνειρμούς πρὸς ἀλλήλας τῶν δύο κυρίων τάξεων, εἰς τοὺς συνειρμούς ἀντιθέσεως τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν ἀναπλαστικὴν φάσιν τοῦ γενικοῦ νόμου τοῦ πνεύματος, ἥτοι τὴν «ἀδιάκρισιν» ἢ «σχετικότητα», καὶ τέλος εἰς τοὺς παραγωγικούς συνειρμούς ἐξεταζομένους ἐν ταῖς μορφαῖς αὐτῶν, αἷτινες σύγκεινται ἐκ στοιχείων διαφόρων, οἷον κινήσεων, αἰσθημάτων, συναισθημάτων κτλ.

Ἐν τῇ ἐκτενεῖ ταύτῃ ἀναλυτικῇ ἐρεῦνῃ τοῦ Bain εἶναι μάλιστα σημειώσεως ἄξιον ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς προηγουμένους συνειρμικούς, οἷον πρὸς τὸν James Mill, τὸ σπουδαιότατον ἔργον, ὅπερ ἐν τῇ διαμόρφώσει πολλῶν γεγονότων χαρακτηῖρος αἰσθητικοῦ ἢ νοητικοῦ προσέμεται εἰς τὸν μετὰ τῶν κινήσεων συνειρμὸν τῶν ἀντιληπτικῶν φαινομένων. Τὰς προσαλλήλους σχέσεις τῶν ποικίλων στοιχείων τῆς συνειδήσεως τοσοῦτον ἐξάγει ὁ Bain, ὅσον οὐδεὶς Ἄγγλος ψυχολόγος ἕως τότε εἶχε πράξει. Ἡ μέθοδος αὕτη, ἐμφαίνουσα βαθεῖαν κατανόησιν τῆς ψυχικῆς φύσεως, εἶναι ἔτι φανερωτέρα ἐν τῷ ἑτέρῳ ἔργῳ τοῦ Bain, **Τὰ συναισθήματα καὶ ἡ βούλησις**. Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι καὶ σήμερον μία τῶν τελειοτάτων μέχρι τῆδε γενομένων μελετῶν τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν παθημάτων, ἥτοι ἀψιθυμιῶν, ὁ δὲ συγγραφεὺς παρέχεται ἐν αὐτῷ πᾶσας τὰς ἀποδείξεις τοῦ λεπτοτάτου αὐτοῦ ἀναλυτικοῦ πνεύματος. Ἐξετάσας τὰς ἀναφορὰς καὶ τὰς ἐπιδράσεις, ἅς τὰ συναισθήματα δυνατόν νάσκωσιν ἐπὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν διανοητικῶν ἐκδηλώσεων, κατατάσσει τὰ παθήματα διχρῶν εἰς παθήματα σχετικότητος, ἰδεώδη, συμπαθητικά, τρυφερά, φόβου, ὀργῆς, δυνάμεως, οἰκείου ἐγώ, διανοήσεως, ἐνεργείας, καλαισθητικά καὶ τέλος ἠθικά.

Τὸ πάθημα συνάπτεται φυσικῶς μετὰ τινῶν ὀρμεμφῶτων καὶ ἀϋθормήτων μορφῶν, πηγαζουσῶν ἀπὸ τῆς σωματικῆς ἡμῶν ὀργανώσεως. Ἄλλ' ὁ σύνδεσμος οὗτος εἶναι ἔτι καταφανέστερος κατὰ τὸν Bain κυρίως ἐν τῇ βουλήσει. Τὸ ὀρμέμφυτον σπέρμα ἐν τῇ βουλήσει εἶναι τὸ γεγονὸς τῆς ἀϋθормήτου ἐνεργείας, ἥτις εἶναι οἷον προανάκρουσμα οὐσιῶδες τῆς βουλευτικῆς δυνάμεως. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς βουλήσεως. Τὰ ἄλλα στοιχεῖα, ἅτινα εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ, ἥτοι ἡ ἐκλογή, ἡ εἰκὼν τῆς ἐκτελεστέας πράξεως, εἶναι γεγονότα οὐχὶ πρωτόγονα, ἀλλὰ παράγωγα. Ἡ ἀϋθормητος αὕτη ἐνέργεια πηγάζει μὲν ἀπὸ τῆς περισσείας τῆς ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐνεργείας, ἀλλ' ἀμέσως διέπεται ὑπὸ

τοῦ ἡδέος, ἢ λυπηροῦ συναισθήματος, δι' οὗ κινήσις τις ἀναλόγως τῶν πρότερον ὑπ' αὐτῆς παραχθέντων συναισθημάτων τείνει νὰ διατηρηῆται καὶ ναυξάνηται ἢ νὰ ἐλαττωθῆται καὶ νὰ φανίξεται (The senses and the intellect, σελ. 317 κέ.). Ἡ ἐνέργεια προηγείται τοῦ αἰσθήματος ὡς τις ιδιότης μᾶλλον ἐνδομύχως ἀχώριστος ἀπὸ τῆς ἡμετέρας συστάσεως εἰσέρχομένη ὡς μέρος ὁλοκληρωτικῶν εἰς ἐκάστην τῶν ἡμετέρων αἰσθησέων. Τῆς ἀυθορμησίας ταύτης εὕρισκε φυσικῶς τῷ λόγῳ ὁ Bain ταυσιολογικὰ παραδείγματα ἐν τῷ ἀκουσίῳ μυϊκῷ ὀργανισμῷ, ἐν τῇ ἀναπνοῇ, ἐν τῇ κυκλοφορίᾳ καὶ τοῖς τοιοῦτοις (Emotions and Will, κεφ. I, σελ. 294).

Διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συνειρμοῦ καὶ τῆς μιμήσεως ἀναπτύσσεται κατὰ μικρὸν ἡ βουλευτικὴ δύναμις, ἕως οὗ προκύπτει σύγκρουσις τῶν ἐλατηρίων, ἐν ἣ διαγωνίζονται πρὸς ἀλλήλας ἡ ἰδεώδης ἐκτελεστέα πράξις καὶ ἡ παρούσα (κεφ. VI). Ἐκ τῆς παρορμήσεως τῆς ἐπιθυμίας, ἣτις εἶναι ἡ κατάστασις, ἐν ἣ συναισθανόμεθα ἔλλειψιν, ἀπογεννῶνται νέα βουλευτικὰ μορφαί· ὑπὸ δὲ τὸν ἔλεγχον τῆς προσοχῆς καὶ τῶν συναισθημάτων μορφοῦνται αἱ ἠθικαὶ ἕξεις. «Τοιοιουτρόπως τὰ παντοειδῆ ἐλατήρια, αἱ ἡδοναὶ ἢ αἱ λύπαι, παρούσαι ἢ μέλλουσαι, συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἀγάγωσιν ἡμᾶς ἐπὶ τὴν πράξιν : τὸ ἀποτέλεσμα τῶν συγκρούσεων τούτων δεικνύει ὅποιον σύμπλεγμα εἶναι τὸ ἰσχυρότερον : ἰδοὺ τὸ ὅλον. Οὐδὲν δὲ δικαιολογεῖ τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων «ἐλευθερία ἐκλογῆς» (κεφ. XI, σελ. 472). Αἱ ἀυθορμητοὶ τάσεις εἶναι αἱ διὰ παντὸς τοῦ βίου ἐνεργοῦσαι καὶ ἔχουσαι τὴν ὅλην ροπὴν ἐπὶ τὰς ἡμετέρας πράξεις. Οὐδεὶς ἄρα λόγος δύναται νὰ γίνεταί περὶ ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας. Εἶναι αὕτη νέα τις φιλοσοφία τῆς ἐνεργείας ἀπορρέουσα ἐξ ἀρχῶν φυσιοκρατικῶν, ἣτις ἀποκορυφοῦνται κατόπιν ἐν τῇ θέσει τοῦ συγγραφέως (ἐν κεφ. XII) περὶ τῆς πίστεως, ἣς ἡ ἐνέργεια εἶναι ἀκριδῶς ἡ κρηπίς καὶ τὸ ὑπέρτατον κριτήριον.

Τὸ εἰς τὴν συνειρμικὴν ψυχολογίαν τοῦ Bain εἰσαχθὲν νέον τοῦτο στοιχεῖον εἶναι σημαντικώτατον. Ἀναγομένης τῆς βουλήσεως εἰς μόνον τὸ εἰδικὸν γεγονός τῆς ἀυθορμησίας, οὐδεὶς τόπος καταλείπεται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν βούλησιν, οἷα ἀσκεῖται ἐν τῇ πορείᾳ τῶν νοημάτων, εἰ καὶ ὁ Bain διαρκῶς ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης τῆς βουλήσεως ἐπὶ τὸν νοῦν. Τῷ ὄντι ἡ προσοχὴ πολὺ ὀλίγου λόγου ἀξία κρίνεται ἐν ταῖς μακραῖς ἀναλύσει τοῦ Bain. Τὸ πρόβλημα τοῦτο τῆς βουλήσεως ἐπὶ χρόνον μακρὸν εἶχε βασανίσει τὴν διάνοιαν αὐτοῦ. Ἐν μακρᾷ δὲ σημειώσει εἰς τοῦ James Mill τὸ ἔργον Analysis κτλ. (II, 382) ἐπικρίνων τοῦ συγγραφέως τούτου τὴν περὶ βουλήσεως θεωρίαν ἐκθέτει τὴν οἰκείαν θεωρίαν ὑποστηρίζων ὅτι οὐ μόνον ἡ παράστασις εἶναι ἡ αἰτία τῆς πράξεως, ἀλλ', ὡς κάλλιστα ὁ Λώκκιος κατείδεν, ἡ λύπη ἔχει πολὺ λάκις τὴν ἰσχυροτάτην ροπὴν. Ἀπὸ τῆς φάσεως ταύτης γίνεται μετὰ

δικαίς εἰς τὴν τῆς μιμήσεως, εἶτα εἰς τὸν ἐκούσιον ἔλεγχον καὶ τέλος εἰς τὴν ἐσχάτην φάσιν, ἐν ἣ τὸ νοητικὸν αἷτιον εἶναι ἡ ἐκτελεστέα πράξεις. Ἄλλ' ἐν πάσῃ ταύτῃ τῇ λεπτοτάτῃ ἀναλύσει εἶναι αἰσθητῇ ἡ ἔλλειψις θεμελιώδους τινὸς πράγματος, ὅπερ ὅμως κάλλιστα διείδεν ὁ Λώκκιος, ὁ δὲ Maine de Biran καὶ ὁ Schopenhauer κατὰ τρόπον διάφορον διέστειλαν καὶ διεπλάτυναν εἰς ὑπερβολήν: ἦτοι ἡ ἔλλειψις τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς κυρίως ψυχολογικῆς ὁρμῆς πρὸς τὴν πράξιν.

Βαθείας δ' ὅμως ψυχολογικὰς ἀπόψεις ἔχει ὁ Bain πολλάς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ἔργοις, ἅτινα δὲν διαπρέπουσι μόνον διὰ τὴν ἀξίαν τῶν μερικῶν ἀναλύσεων. Οὕτως εἶναι εὐστοχωτάτῃ ἡ μελέτη περὶ τῆς συνειδήσεως, ἣς ἐξετάζει κατὰ πάντα τὰ μέρη τοὺς διακριτικοὺς χαρακτήρας ἐξαιρῶν μάλιστα τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἐντυπώσεων συνδεδεμένης μετὰ τοῦ νόμου τῆς σχετικότητος. Εἶναι δὲ μία τῶν ἀρετῶν τοῦ Bain τὸ ὅτι διετύπωσε τὸν νόμον τοῦτον ὡς τὸν χαρακτηριστικώτατον τοῦ ψυχικοῦ βίου. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην ἀντίστοιχοι ἦσαν αἱ κατὰ τὰ αὐτὰ περίπου ἔτη ἐν Γερμανίᾳ γενόμεναι ἀπόπειραι πρῶτον ὑπὸ τοῦ Weber καὶ ὕστερον ὑπὸ τοῦ Φεχνέρου, ὅπως καθορισθῶσιν ἐν μορφῇ μαθηματικῇ αἱ προσάλληλοι ἀναφοραὶ τῶν αἰσθημάτων καὶ τοῦ σχετικοῦ ἐρεθίσματος. Ἐὰν δὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν τούτων δὲν ὑπῆρξαν τὰ ἐλπισθέντα, πάντως ὅμως ἐπηύξησαν τὴν ἀξίαν τῆς βαθείας καὶ εὐφυοῦς γνώμης τοῦ Bain.

Σ π έ ν σ ε ρ ο ς .

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ὃ ὁ Bain ἐξέδιδε τὸ βιβλίον αὐτοῦ *Αἱ αἰσθησεις καὶ ὁ νοῦς*, ἦρχετο εἰς φῶς ἔργον, ὅπερ εὐλόγως θεωρεῖται θεμελιώδες ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ: *Αἱ ἀρχαὶ τῆς ψυχολογίας* τοῦ Ἐρβέρτου Σπενσέρου (1827 - 1903) ¹). Διὰ τε τὴν καινότητα τῆς γενικῶς πρυτανευούσης ιδέας καὶ διὰ πολλὰ ἄλλα ὑπὸ τοῦ Σπενσέρου εἰσαχθέντα πρωτότυπα στοιχεῖα δύναται μετὰ βεβαιότητος νὰ ρηθῇ ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη μεγαλῶς ἀφίσταται ἀπὸ τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ψυχολογικῆς παραδόσεως καὶ προσλαμβάνει ἀπολύτως ἰδίαν τινὰ φυσιογνώμιν. Εἶναι δὲ μάλιστα ἔργον ἐξαιρετικῶς θεωρητικόν. Ὅσον ὁ Bain καὶ ὁ James Μίλλ ὑπερέχουσιν ἐν τῇ ἐπί μέρους ἀναλύσει, τόσον ὁ Σπένσερος, ἅτε ὢν ἀληθῆς καὶ μέγας φιλόσοφος, διαπρέπει διὰ τὴν συνθετικὴν δύναμιν καὶ τὰς μεγαλειώδεις γραμμάς τῶν γενικῶν ἀπόψεων. Προσέχων ὅμως

¹) The principles of Psychology (1855). Ἄλλα ἔργα κυρίως ψυχολογικὰ (πλὴν βραχείας τινὸς διατριβῆς) δὲν ἐδημοσίωσεν ὁ Σπένσερος. Ἄλλὰ μεγάλην πρὸς τὴν ψυχολογίαν συγγένειαν ἔχουσιν *Αἱ ἀρχαὶ τῆς κοινωνιολογίας* (1869).

-τὸν νοῦν εἰς τὸ νὰ καθορίσῃ τὰς ἰθυνοῦσας ἰδέας ἐλάχιστα φιλοχωρεῖ περὶ τὴν συγκεκριμένην ἔρευναν τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων¹⁾. Μάλιστα δὲ κατὰ τινὰς ἀπόψεις δὲν εἶναι παρακινδυνευτικὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐ-
χρησιμοποίησε τὴν παραδεδομένην ψυχολογίαν τοῦ συνειρμοῦ, ἵνα προ-
σαρμόσῃ αὐτὴν πρὸς τὰ σχήματα τῆς ἑαυτοῦ ψυχολογίας. Εἶναι δὲ αὕτη
ἐστηρικμένη, ὡς πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀνελιξέως,
ἣν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1850 ὑπετόπωσε ὁ Σπένσερος ἐν ταῖς καλλίσταις αὐ-
τοῦ «Πραγματεῖαις περὶ τῆς προόδου». Ἐπειδὴ ἡ ἀνέλιξις εἶναι φυ-
σικὸν γεγονός, ἡ ψυχὴ ὑπέκει εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους τῆς γενικῆς ἀ-
νελιξέως τῶν κοσμικῶν γεγονότων. Τῆς ὑπακοῆς ταύτης εἰς τοὺς νό-
μους τῆς ἀνελιξέως κράτιστον παράδειγμα εἶναι τὸ νευρικὸν σύστημα,
ὅπερ ἐν τῇ ἀνιούτῃ κλίμακί τῶν ζῴων ἀναπτύσσεται κατὰ τὰς ἀρχὰς
τῆς αὐξανομένης εἰδικεύσεως καὶ συγκεντρώσεως. Ἀλλὰ καίπερ ἰσχυ-
ρῶς συνδεδεμένον μετὰ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀκολουθεῖ τοὺς νόμους
τῆς βιολογίας, οἵτινες εἶναι πολὺ ἀπλούστεροι τῶν ψυχολογικῶν. Ἐξε-
ταζομένη τῇ ὄντι ἡ ψυχολογία ἀπὸ τῆς καθαρῶς ὑποκειμενικῆς ἀπό-
ψεως αὐτῆς εἶναι ἐπιστήμη ἀπολύτως μοναδική, ἀνεξάρτητος τῶν ἄλ-
λων ἐπιστημῶν καὶ συχνάκις ἐμφανιζομένη ἀντίθετος πρὸς ταύτας. «Τὰ
νοήματα καὶ συναισθήματα, τὰ ἀπαρτίζοντα κατάστασιν τινὰ τῆς συνει-
δήσεως καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον ὄντα προσιτὰ ἢ εἰς τὸν κάτοχον τῆς συ-
νειδήσεως ταύτης, ἀποτελοῦσιν ὕπαρξιν οὐδένα ἔχουσαν τόπον μεταξὺ
τῶν ἄλλων ὑπάρξεων, περὶ ἃς ἀσχολοῦνται αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι» (Τὰ δε-
δομένα τῆς ψυχ., κεφ. VII). Ἀλλ' ἐξεταζομένη ἡ ψυχολογία ἀπὸ τε-
λειοτέρας ἀπόψεως ὀφείλει νὰ μελετήσῃ τὴν πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰν
τῆς συναφοῦς σειρᾶς τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων καὶ τῆς ἀντιστοίχου
σειρᾶς τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Ὀφείλει ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ μελετήσῃ
«τὴν πρὸς ἀλλήλας συνάφειαν τῶν δύο συναφειῶν». Ἡ ψυχολογία ἄρα
εἶναι «ψυχοφυσικὴ» ἐπὶ τῆς εὐρείας σημασίας τῆς λέξεως.

Τῶν ἐσωτερικῶν τούτων φαινομένων εἶναι μάταιον νὰ ζητῶμεν τὴν
μόνιμον ὑπόστασιν ἢ τὴν οὐσίαν· ἀλλ' ὁ νοῦς δύναται νὰ ἀναλυθῇ εἰς τὰ
στοιχεῖα αὐτοῦ, ὄντα δύο : καταστάσεις τῆς συνειδήσεως καὶ σχέσεις
πρὸς ἀλλήλας τῶν καταστάσεων τούτων (γνώσεις). Αἱ πρῶται εἶναι ἀρ-
χῆς ἢ κεντρικῆς (συναισθήματα) ἢ περιφερικῆς (αἰσθήματα). Ἡ ἀνέλι-
ξις αὐτῶν συμμορφοῦται πρὸς τὴν γενικὴν ἀνέλιξιν· ἐκ συγκεχυμένης
αἰσθητικότητος μεταβαίνομεν εἰς πάντοτε αὐξανομένην ὀλοκληρωτικὴν
συναγωγὴν ἢ συναίρεσιν καταστάσεων συνειδήσεως πρὸς ἀλλήλας καὶ
μετὰ καταστάσεων ἑτεροειδῶν, εἰς πάντοτε αὐξανομένην πολυμορφίαν.

¹⁾ Ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἐπιτηδεύει τὴν ἀνάλυσιν ἐν ταῖς Ἀρχαῖς τῆς κοινω-
νιολογίας καὶ ἐν τῇ Μελέτῃ τῆς κοινωνιολογίας.

συμπλεγμάτων ἢ συγκριμάτων τῶν καταστάσεων τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς πάντοτε ἀξανανομένην διάκρισιν κατασκευῆς τῶν τοιούτων συγκριμάτων. Οὕτω γίνεται πρόοδος τις ἐξ ἀδιορίστου, ἀσυμπαγοῦς δμογενείας εἰς ἑτερογένειαν διωρισμένην, συμπαγῆ, παράλληλον πρὸς τὴν ἀναδιανομὴν τῆς ὕλης καὶ τῆς κινήσεως, συνιστῶσαν τὴν ἀνελίξιν ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ ἐκδηλώσει αὐτῆς (*Αἱ ἐπαγωγαὶ τῆς ψυχολογίας*, κεφ. II). Πᾶσαι αἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως ἐμφανίζουσι πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰς σχετικότητος ὑπάρχουσι δὴλον ὅτι μόνον ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ὥστε οὐδόλως ὁμοιάζουσι πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντας. Ἄλλ' ὁ Σπένσερος ποιεῖται ἐξαιρέσιν ὡς πρὸς τὴν πρωτόγονον ἀναφορὰν, τὴν τῆς διαφορᾶς, εἰς ἣν δύνανται νάναχθῶσιν αἱ δύο ἄλλαι (ἢ τῆς συνυπάρξεως καὶ ἢ τῆς ἀκολουθίας), διότι προϋποθέτει προηγουμένον τι, ὅπερ πάντως εἶναι ἀλλότριον τῆς συνειδήσεως. Αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις εἶναι ἐπιθεκτικαὶ ἀναδιώσεως καὶ συνειρμού, προσέτι δὲ παρακολουθοῦνται ὑπὸ συναισθημάτων ἡδονῆς καὶ λύπης ἀντιστοιχοῦντων, πάντοτε κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνελίξεως, πρὸς τὴν ὠφέλειαν ἢ τὴν βλάβην, ἣτις προσγίνεται εἰς τὴν ζωὴν θεωρουμένην οὐχὶ ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἀλλ' ἐν τῷ εἴδει.

Ἐπειδὴ ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος εἶναι ἀντιστοιχίχ τις πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν σειρὰν, ἔπεται ὅτι ὀφείλει νὰ μελετᾶται ἐν ταῖς ἑαυτῆς ἀναφοραῖς τῆς συνυπάρξεως, τῆς διαδοχῆς καὶ κατὰ πάσας τὰς μορφὰς τὰς μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπιπλόκους καὶ διακεκριμένας, ἐν αἷς ἀποδεικνύεται ἡ προσχρῆμογὴ καὶ οἰκείωσις πρὸς τὸ περιέχον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ νοῦς εἶναι μορφή ζωῆς καὶ αὕτη εἶναι ἐν συνεχεί ἀλλαγῇ, ἡ ψυχολογία ὀφείλει νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους τῆς διαδοχῆς τῶν τοιούτων ἀλλαγῶν (*Εἰδικὴ σύνθεσις*, κεφ. I). Ἄλλ' ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ νοῦ εἶναι ὅτι ἡ παραμονὴ τῆς πρὸς ἀλλήλας συναφείας τῶν ψυχικῶν καταστάσεων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν παραμονὴν τῆς πρὸς ἄλληλα συναφείας τῶν παραγόντων ταύτας ἐξωτερικῶν γεγονότων. Τοῦ νοῦ ἡ πρόοδος ἔγκειται ἐν τῇ βαθμιαίᾳ ἐξαφανίσει τῶν πρὸς ἄλληλα διαφωνιῶν τῶν νοημάτων καὶ τῶν γεγονότων. Ἡ συμφωνία αὕτη δὲν μορφοῦται διὰ τινος προδιατεταγμένης ἁρμονίας, ἀλλὰ διὰ τῆς συχνότητος καὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν ὁμοῦ συνδεδεμένων καταστάσεων. Ἡ ἀπλουστάτη μορφή τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι ἡ κατ' ἀνάκλασιν πράξις, ἐξ ἧς δι' ἀξανανομένης συνοχῆς τῶν πράξεων καὶ διὰ κληρονομίας τῆς τοιαύτης τάσεως μορφοῦται τὸ ὀρμέμφυτον. Ὅταν δὲ αἱ ψυχικαὶ μεταβολαὶ παύωσι νὰ εἶναι αὐτόματοι, ὅταν δηλαδὴ ἕνεκα τῆς ἐλαττουμένης συχνότητος καὶ τῆς ἀξανανομένης ἐπιπλοκῆς ἐν τοῖς συμπλέγμασι τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων παράγωνται συμπλέγματα ἐσωτερικῶν σχέσεων ἀτελῶς ὀργανωμένων, τότε γεννᾶται ἡ *μνήμη* (αὐτ. VI). Οὕτω μεταξὺ λόγου καὶ ὀρμεμφύτου δὲν ἠφίσταται χάσμα, διότι, εὐθὺς ὡς ἐλαττοῦται ἡ προσαλλήλος συνοχὴ ψυχικῶν κα-

ταστάσεων και ἐξωτερικῶν φαινομένων, αἱ ὀρμέμφυτοι πράξεις μεταμορφοῦνται εἰς λογικάς. Ἡ ἀλλαγὴ ἄρα εἶναι τὸ πρωτόγονον στοιχείον πάσης νοήσεως. Ἄλλα στοιχεία ἐν τῷ ἐξελιγμῷ τούτῳ πλὴν τῶν γνωστικῶν παρακολουθουμένων ὑπὸ καταστάσεως ἡδονῆς καὶ λύπης δὲν ἔχομεν χρεῖαν νὰ παραδεχώμεθα, διότι ἡ βούλησις δὲν ἀποτελεῖ πλέον ὑπόστασιν διακεκριμένην ἀπὸ τῆς δεσποζούσης ψυχικῆς καταστάσεως (ἦν ὁ Σπένσερος ὀνομάζει, «feeling», ἦτοι συναίσθημα).

Ἐρχόμενος εἰς τὴν εἰδικὴν ἀνάλυσιν τῶν διανοητικῶν ἐργασιῶν ἐκάστου, ἐρμηνεύει διὰ τῆς ἑαυτοῦ θεωρίας τὰς ποικίλας ἀντιληπτὰς μορφὰς τῶν ἀντικειμένων, τοῦ χρόνου, τῆς κινήσεως, τῆς ἀντιστάσεως καὶ τῶν τοιοῦτων, καταλήγων πάντοτε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ συνείδησις ἀναπτύσσεται διὰ πορείας, καθ' ἣν πᾶσα πράξις συμπληροῦται καὶ ὀλοκληροῦται διὰ προηγουμένων καταστάσεων πρὸς τὴν ἀλήθειαν δὲ ταύτην ἀντιστοιχεῖ ἡ ὑπὸ τῆς βιολογίας ἀποδεδειγμένη ἀλήθεια, καθ' ἣν ἡ ζωὴ εἶναι διηγετικῆς σύγκρισις ἦτοι συνένωσις καὶ διάκρισις, ὀλοκλήρωσις καὶ εἰδίκευσις. «Αἱ ἔσχαται γενικεύσεις τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας εἶναι ἐκφράσεις τοῦ αὐτοῦ θεμελιώδους γεγονότος τῆς ζωῆς».

Ἐκ τῆς στερεᾶς ταύτης καὶ συνεσφιγμένης συλλογιστικῆς ἀλύσεως προσπαθεῖ ὁ Σπένσερος νὰ συναγάγῃ συμπέρασμα τι περὶ τοῦ θεμελιώδους ζητήματος τῶν προσαλλήλων ἀναφορῶν κόσμου ἐσωτερικοῦ καὶ κόσμου ἐξωτερικοῦ. Ἀποκρούει καὶ τοῦ Βερκελείου τὴν ἰδεοκρατικὴν ἐκδοχὴν καὶ τοῦ Ημπερτὸς τὴν σκεπτικὴν συνηγορίαν ὑπὲρ τῆς πραγματοκρατικῆς θεωρίας διὰ δύο ἀποδείξεις, τῆς μὲν ἀρνητικῆς, στηριζομένης ἐπὶ τοῦ ἀδιάνοητου τῆς ἀρνήσεως τῆς προτάσεως, καθ' ἣν πᾶν τὸ ἀνθιστάμενον εἶναι ἐκτατόν, τῆς δὲ θετικῆς, τ.ἔ. τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ἡ πραγματοκρατικὴ ἐκδοχὴ εἶναι ἀπόφανσις τῆς συνειδήσεως ἐνεργούσης κατὰ τοὺς οἰκείους νόμους. Ἀλλὰ τοῦ Σπενσέρου ἡ πραγματοκρατία δὲν εἶναι ἡ ἀφελὴς ἐκείνη καὶ πρωτόγονος, καθ' ἣν ἡ σειρά τῶν ψυχικῶν καταστάσεων εἶναι καθαρὰ ἀντιγραφὴ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων. Ὑπάρχει μὲν ἀναγκασία πρὸς ἀλλήλας ἀντιστοιχία τῶν δύο σειρῶν, ἀλλ' ἡ ψυχικὴ σειρά ἀναπαράγει τὴν ἑτέραν κατὰ τοὺς οἰκείους ἑαυτῆς τρόπους. Εἶναι **πραγματοκρατία μεταμορφωμένη (κριτικὴ), transformed realism** (πρὸς. *Γενικὴ Ἀνάλυσις*, XIX).

Ἀλλ' ἡ μεταμόρφωσις αὕτη δὲν διέπεται ὑπὸ στοιχείου θεμελιώδους καὶ πρωτοτύπως εἰδικοῦ τῆς ψυχῆς, διότι ὁ Σπένσερος διὰ τινος εὐφυοῦς ἐφαρμογῆς τῆς ἑαυτοῦ ἀνελευκτικῆς διδασκαλίας λύει τὸ ζήτημα τῶν ἐμφύτων ἀρχῶν τῆς διανοίας ἀποφαινόμενος ὅτι, ὅπερ προσεκτῆθη ἐν τῷ εἶδει διὰ τῆς βαθυμιαίας παγιώσεως ἐν τῇ νευρικῇ ὀργανώσει, καθίσταται συμφύες ἐν τῷ ἀτόμῳ.

Πρὸς τὸ οὕτω σαφὲς καὶ συμπαγὲς τοῦτο ψυχολογικὸν σύστημα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνωσι (πλὴν ἐπὶ τινῶν λεπτομερειῶν) ἐνστάσεις ἄλλαι

ἢ αἱ δυνάμει νὰ πλήξωσι τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις, ἀφ' ὧν τοῦτο ὀρμάται, προϋποθέσεις αἵτινες διὰ τὰς εὐρείας αὐτῶν γενικότητος ἐπιτρέπουσι τὴν διὰ συλλογισμοῦ συναγωγὴν ποικιλωτάτων συμπερασμάτων. Πρὸς τὴν ἔνστασιν, ὅτι καταφανῶς ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας ἢ ἀπόφανσις περὶ τοῦ ἀπολύτως εἰδικοῦ βίου τοῦ πνεύματος καὶ ἢ ἀπόφανσις περὶ τῆς γενέσεως τῆς διανοίας ἐκ τῆς ἀνακλαστικῆς πράξεως, ὁ Σπένσερος ἀπαντᾷ ἐπικαλοῦμενος τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀνεπίξεως, ἣτις ὅμως εἶναι ἔτι μακρὰν τοῦ νάποδείξῃ, οὐδ' ὁ Σπένσερος αὐτὸς ἐπεχείρησε τοῦτο, ὅτι ἀπὸ τοῦ μηχανικοῦ φαινομένου δύναται νὰ προέλθῃ ἢ ψυχικὴ πράξις. Πάντα δὲ ταῦτα καθιστῶσι λίαν ἀμφίβολον τὸν βίον συστήματος, ὅπερ ἐπιζητεῖ οὐχὶ τόσο τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐσωτερικῆς καὶ συγκεκριμένης ἀναπτύξεως τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος, ὅσον τὴν ἐπίγνωσιν τῶν γενικῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων τὴν στενῶς συνῆδεμένην μετὰ τῆς τύχης ἀρχῶν θεωρητικῶν, αἵτινες δὲν φαίνονται ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις συνάδουσαι πρὸς τὰ πορίσματα τῆς θετικῆς ἐπιστήμης. Οὐχὶ τὸ σύστημα θὰ ἐπιζήσῃ πιθανῶς ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ Σπενσέρου, ἀλλ' ἢ ὑπ' αὐτοῦ δοθείσα παρόρμησις πρὸς τὴν ἀνελευκτικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου, μᾶλλον δὲ πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχοφυσικῶν ἀναφορῶν, οἷαι ἐμφανίζονται ἐπὶ τε τοῦ εἴδους καὶ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου.

L e w e s.

Φυσιογνωμίαν πρωτότυπον καὶ ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτάτων ἐμφανίζει Ἕλληνας σύγχρονος τοῦ Σπενσέρου, ὁ Γεώργιος Ἑρρίκος Lewes (1817-1878), φυσιολόγος, ψυχολόγος, ιστοριογράφος τῆς φιλοσοφίας, δόκιμος βιογράφος τοῦ Γκαῖτε, συγγραφεὺς εὐληπτος, κομψός, ἐπιχαρὶς καὶ δραστηρὸς. Ὁ Lewes δὲν διετύπωσε τέλειον ψυχολογικὸν σύστημα, ἀλλὰ διέλαβε μετὰ μεγάλης βαθύτητος καὶ σαφηνείας περὶ τῶν σπουδαιωτάτων προβλημάτων τοῦ βίου καὶ τοῦ πνεύματος ἐν σειρά τῶν ἐπιγραφῶν : Problems of Life and Mind (5 τόμ., 1874-1879). Ὁ Lewes εἶναι ἴσως ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ ὁ ἀκραιφνέστατος ἀντιπρόσωπος τῆς «βιολογικῆς» καλουμένης τάσεως, ἣτις σκοποῦμένων τῶν μεγάλων διαφορῶν τῶν χρόνων, ἔχει τι κοινὸν πρὸς τὴν παρ' Ἀριστοτέλει ἐκδοχὴν τῆς ψυχῆς ὡς ζωτικῆς ἀρχῆς. Ἀκολουθῶν τὴν θεωρίαν, ἣν πάνυ σαφῶς καὶ ἐναργῶς ἐκθέτει, διατείνεται ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι τῆς βιολογίας κλάδος, διότι αἱ λειτουργίαι τῆς συνειδήσεως εἶναι ἢ ὑποκειμενικὴ ἔκφρασις τῶν φυσιολογικῶν φαινομένων, ἥτινα ἐμφανίζουσι τὸ ἀντικειμενικὸν μέρος ἐνιαίου γεγονότος, ἥτοι τοῦ γεγονότος τῆς ζωῆς.

Πᾶσα ἄλλη διάκρισις ἀπ' ἀλλήλων ψυχικῶν φαινομένων καὶ βιολογικῶν φαινομένων εἶναι τεχνητὴ: ὥστε ἀποκρούει τὴν ἰσχυρὰν ἰδέαν, ἥτις ἔστι

ἀκολουθῶν τὸν Κάντιον ὑπερεμάχει ὁ Ἀμίλτων, περὶ ψυχικῆς τινος ἀρχῆς ἀγνώστου, κειμένης ἐπέκεινα τῶν εἰς ἡμᾶς προσιτῶν ἐνσυνειδήτων γεγονότων. Μόνον τὸν ὀργανισμὸν γινώσκομεν, τοῦτο εἶναι τὸ μοναδικὸν ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν δεδομένον γεγονός· πάντα τὰ λοιπά, ὑπερβαίνοντα τὴν δυνατὴν ἐμπειρίαν, οὐδεμίαν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς ἀξίαν. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας παρεχόμενον ἡμῖν γεγονός δύναται νὰ ἐρευνηθῆται διττῶς: ἢ διὰ τῆς μελέτης τῶν ὄρων, ἐξ ὧν ἤρτηται ἡ παραγωγή τῶν ψυχικῶν φαινομένων, καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς φυσιολογίας, ἢ διὰ τῆς μελέτης τῶν προϊόντων αὐτοῦ, τ. ἔ. αὐτῶν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς ψυχολογίας. Ἐξεταζομένης λοιπὸν τῆς ὑποκειμενικῆς ἀπόψεως τοῦ ὀργανικοῦ βίου. οὐδεμία ἄλλη ἀμεσώτερα ὁδὸς ἐρεύνης ὑπάρχει πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας στηριζομένης ἀναλύσεως. Ἡ ὑπὸ τοῦ Lewes γενομένη ὑπεράσπισις τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ ἡ ἀνασκευὴ οὐ μόνον τῶν παρὰ Κάντιον περιφρήμων ἐπικρίσεων τῆς τοιαύτης μεθόδου, ἀλλὰ καὶ τῶν παρὰ τὴν Αὐγούστη Comte, εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ὡς πρὸς φυσιολόγον οὐχ ἥττον ἢ ὁ Comte πιστεύοντα εἰς τὴν βιολογικὴν ἐκδοχὴν (Problems of Life and Mind, σειρά III, τόμ. I, κεφ. V).

Ἀλλὰ διαφωνῶν πρὸς τὸν Comte οὔτε τοῦ Στουάρτου Μίλλ τὰς γνώμας ἐγκρίνει οὔτε τοῦ Σπενσέρου. Ἐναντιούμενος πρὸς τὸν Μίλλ καταπολεμεῖ τὴν εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως ἀποδιδομένην ὑπερβάλλουσαν σπουδαιότητα. Εἶναι μὲν, λέγει, ἀληθὲς ὅτι μόνον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄμεσον γνῶσιν τῶν ἡμετέρων ψυχικῶν καταστάσεων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀρχὴ τῶν καταστάσεων τούτων πρέπει νὰ αναζητηθῆται εἰς τοὺς ὀργανικοὺς ὄρους, διὰ ταῦτα ἐρευνα ψυχολογικὴ θέλουσα νὰ ἐλθῆ εἰς τὰς αἰτίας, θέλουσα ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ εἶναι ὄντως ἐπιστημονικὴ, ὀφείλει νὰ ὑπερπηδᾷ τὰ ὅρια τοῦ καθαροῦ ἐσωτερικοῦ δεδομένου καὶ νὰ εἰσχωρῇ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φυσιολογίας, καθάπερ πράττει ὁ φυσιολόγος ἐν τῇ χημείᾳ καὶ ὁ χημικὸς ἐν τῇ φυσικῇ (κεφ. III b, καὶ κεφ. I, α). Τοῦ Σπενσέρου, ὃν ἄλλως τὰ μάλιστα θαυμάζει, δὲν ἀποδέχεται τὴν γνώμην, ὅτι τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα εἶναι μόνον προπαρασκευαστικὸν στάδιον τῶν ψυχικῶν καὶ ὅτι ἄρα δὲν εἶναι κυρίως ἴδιον τῆς ψυχολογίας νὰ μελετᾷ ταῦτα. Ἡ τοῦ Σπενσέρου δήλωσις, ὅτι ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῶν δύο σειρῶν, σωματικῆς καὶ ψυχικῆς, εἶναι ἀκατανόητος, πηγάζει κατὰ τὸν Lewes ἐκ τῆς πλάνης τοῦ νομίζειν φαινόμενόν τι διάφορον τῶν ὄρων αὐτοῦ, ἐνῶ κατ' ἀλήθειαν εἶναι ἡ σύνθεσις ἢ ἡ λειτουργία τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ ὄρων (κεφ. III b). Τοιαῦτα ὄντα τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως δύναται πραγματικῶς νὰ γινώσκωνται μόνον ἐν ταῖς ἀναφοραῖς αὐτῶν πρὸς τὰ σωματικὰ φαινόμενα, δι' ὧν μόνων ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐξήγησις τῆς ψυχικῆς συνεχείας, τῶν ἀσυνειδήτων λειτουργιῶν καὶ αὐτῶν τῶν νόμων τῶν

άνθρωπίνου πνεύματος. Καί ἐπειδή «ἡ βούλησις εἶναι λειτουργία τοῦ ὄργανισμοῦ, ἡ ελευθερία αὐτῆς ἐμπίπτει εἰς τὰ ὄρια τοῦ ὑπεξουσιῶν, ὡς μερική περίπτωσις τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος» (αὐτ. κεφ. VII). Ἀλλά κατασκευάζων ὁ Lewes τὴν ἑαυτοῦ ψυχολογίαν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς φυσιολογίας ἐννοεῖ ταύτην ὡς ἐπιστήμην, οἷα θὰ εἶναι ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ πολλῶν τελειοτέραν παρὰ τὴν παρούσαν, ἐν ἣ ἐξηγήσεις τινὲς εἶναι ἄπλῶς «μετάφρασις τῶν γεγονότων τούτων εἰς ὄρους ὑποθετικῆς φυσιολογίας» (αὐτ.).

Πρὸς τοιαύτας ἀρχὰς φυσικὸν εἶναι νάντιστοιχῆ περι τῶν προσκλήλων ἀναφορῶν τοῦ νοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ γενική τις πραγματοκρατική ἐκδοχή. Ἀλλὰ τοῦ Lewes ἡ πραγματοκρατία δὲν εἶναι ἡ «μεταμορφωμένη» τοῦ Σπενσέρου οὐδ' εἶναι ὀλοκρατική· εἶναι πραγματοκρατία «ἔλλογος» ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαζομένη καὶ ἔχουσα τὰς ρίζας ἐν τῷ κοινῷ νῷ, ὅστις ἐναντιοῦται πρὸς τὴν ἰδεοκρατικὴν δόξαν, καθ' ἣν πᾶν ὅ,τι ἀντιλαμβάνομεθα μόνον ἐν τῷ πνεύματι ὑπάρχει. Ἡ ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, νομίζει ὁ Lewes, εἶναι μὲν ἡ ἀλήθεια, ἣν μανθάνομεν ἐν αὐτοῖς, ἀλλ' ἡ πραγματικότης αὐτῶν εἶναι τι πλεον τούτου, δηλαδὴ τι ὄντως ὑπάρχον καθ' ἑαυτὸ ἐκτὸς πάσης πρὸς ἡμᾶς ἀναφορᾶς (The physical basis of the Mind, Πρόβλημα III, σελ. 312).

Ἡ Ψυχολογία ἐν Ἰταλίᾳ: Galluppi.

Σύγχρονοι πρὸς ταύτην τὴν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογίας εἶναι τινες λίαν σημαντικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ ἀγγλικὴ καὶ γαλλικὴ ἐμπειρική φιλοσοφία εἶρε πρὸ Ἰταλοῖς οὐχὶ ὀλίγους ὀπαδοὺς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τῶν νομομαθῶν καὶ οἰκονομολόγων ἢ ἐκ τῶν φιλοσόφων. Ὁ Πέτρος Verri ἐδημοσίευσεν τῷ 1803 (ἐν τῷ I φ τόμ. τῶν φιλοσοφικῶν ἔργων) λόγον τινὰ περὶ τῶν συναισθημάτων, ἐν ᾧ ἀνεπτύσσεται ἡ τοῦ Λωκίου θεωρία περὶ τῆς λύπης ὡς κυρίας αἰτίας τῆς δράσεως ἐν τῷ ἀτόμῳ καὶ ἐν τῷ ἔθνει. Ἐκτενέστερον ἐπραγματεύθη περὶ ζητημάτων ψυχολογικῶν ἕτερος οἰκονομολόγος, ὁ Melchiorre Gioia (1767 1828), ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Elementi di filosofia (1818) καὶ ἰδιαίτερον ἐν τῇ Ideologia (1822), ἅπερ ἔργα καταδεικνύουσι μεθ' ὀπόσης σπουδῆς καὶ ζήλου παρηκόλουθοντο τότε ἐν Ἰταλίᾳ αἱ ὀπὸ τῆς ψυχολογίας ἐπιτελούμεναι ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις πρόοδοι. Ὁ Gioia μετὰ πολλῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας πνεύματος διερευνᾷ τὰς γνώμας τῶν ξένων καὶ διαδηλοῖ ὅτι θέλει νὰ παραμείνῃ ἐν τοῖς ὀρίοις τῆς καθαρᾶς ἐμπειρίας παραιτούμενος πάσης θεωρητικῆς ἐξετάσεως. Ἐλέγχει τὸν Κονδιλλάκ καὶ Βοννέτον καὶ προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὸν Cabanis δοξάζων ὅτι αἱ παραστάσεις καὶ τὰ συναισθήματα δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσι μόνον